

Аксана Данільчык

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі

Мінск

**Крытыка і апалагетыка цывілізацыі
ў беларускай літаратуры 20–30-х гадоў
XX стагоддзя**

Разглядаючы беларускую культуру і літаратуру міжваеннага перыяду, нельга пакінуць па-за ўвагай такую важную праблему, як асэнсаванне навукова-тэхнічнага прагрэсу і ўзаемаадносінаў цывілізацыі і культуры ў артыкулах і мастацкіх тэкстах беларускіх аўтараў. Шырыня дадзенай тэмы вымагае яе вывучэння як з пункту гледжання ўласна філасофскага кантэксту, так і з пункту гледжання эстэтычных пошукаў, і хоць мы не можам весці гаворку пра арыгінальныя тэарэтычныя распрацоўкі беларускіх інтэлектуалаў першай паловы XX стагоддзя ў гэтай галіне, немалаважнае значэнне мае засваенне замежнага вопыту, якое адбывалася не толькі апасродкавана, праз пасярэдніцтва іншых культур, але і наўпрост. Напрыклад, беларускі філолаг-германіст Яўген Барычэўскі надаваў вялікую ўвагу нямецкай культуры і асвятляў яе здабыткі ў сваіх працах.

У дваццатых гады мінулага стагоддзя ў беларускай гуманітарнай прасторы назіралася павышаная ўвага да дадзенай тэмы. Гэта было звязана як з агульнымі тэндэнцыямі еўрапейскай філасофіі і мастацтва, так і з тым фактам, што пасля перамогі рэвалюцыі 1917 года быў кінуты заклік ствараць культуру новага тыпу, развіты ў шматлікіх публікацыях 20-х гадоў, што ў сваю чаргу вымагала дакладнай дэфініцыі паняцця культуры. Напрыклад, у 1925 годзе ў часопісе “Польмя” выйшаў даволі характэрны для таго часу артыкул філосафа С. Вольфсона “Аб пралетарскай культуры”, які пачынаўся з пастаноўкі пытання, што такое культура ўвогуле: *Пад культурай трэба разумець увесь матэрыяльны і адбываючы яго духоўны быт да-*

нага грамадзянства; толькі злучнасць матэрыяльна-тэхнічных і ідэалагічных форм, у якія адліваецца існаванне грамадзянства, утварае тое, што можна назваць “культураю”¹.

У тым жа нумары быў надрукаваны артыкул выкладчыка матэматыкі Белпедтэхнікума, выпускніка Маскоўскага ўніверсітэта Аляксандра Круталевіча “Эвалюцыя алгебраічнай мыслі і значэнне алгебраічнага сімвалізму”, дзе таксама найперш гаворка ішла пра дыялектычныя стасункі паміж тэхнікай і культурай:

Нашу сучасную эпоху звычайна называюць векам навукі і тэхнікі, бо ніколі не наглядалася такога імкнення з боку чалавека падпанаваць сабе матэрыяльную дзейнасць, як зараз. Такое імкненне ідзе па двух кірунках. Адзін кірунак мае на мэце развіццё матэрыяльнай культуры, гэта значыць тэхнічныя вынаходкі, другі – мае на мэце прасякнуць у свет з’явішчаў, стварыць агульную сістэму светабудовы. Абодва гэтыя кірункі, безумоўна, раўнацэнны. Першы – гэта здавальненне нашых фізіялагічных патрэб і дзіўна было б не прызнаваць навочнай яго паважнасці. Другі – гэта здавальненне нашых інтэлектуальных патрэб, і мы павінны тутака ясна зразумець справядлівасць палажэння, што інтэлектуальныя патрэбы вельмі моцныя і з’яўляюцца такім самым фактам, як голад і смага, часта яны бываюць нават мацней за фізічныя патрэбы².

Калі звярнуцца непасрэдна да тэрміну “цывілізацыя” (ад лац. *civilis* – грамадзянскі, дзяржаўны), то ён выкарыстоўваецца ў розных сэнсах. Па-першае, як гістарычная ступень у развіцці чалавецтва, якая характарызуецца ўтварэннем класаў. Па-другое, як характарыстыка цэласнасці ўсіх культур, іх агульначалавечага адзінства (“сусветная цывілізацыя”, “цывілізаваны лад жыцця” і г.д.). Па-трэцяе, як сінонім тэрміна “матэрыяльная культура”: тое, што дае камфорт, зручнасць (жыллё, бытавая тэхніка, транспарт і сувязь). Па-чацвёртае, як характарыстыка адзінства гістарычнага працэсу. Цывілізацыя вызначае характар і скіраванасць жыццёвага існавання людзей. У дадзеным выпадку, нас цікавіць вызначэнне цывілізацыі як “матэрыяльнай культуры” і як адзінства характарыстык пэўнага перыяду ў развіцці сістэмы сацыяльных стасункаў, заснаваных на тэхнагенных пераўтварэннях.

I. Кант называў цывілізацыяй знешні, “тэхнічны” бок культуры. Як адзначае А. В. Гулыга, *Кант бачыць бурнае развіццё цывілізацыі і трывожна адзначае яе адрыў ад культуры: апошня таксама ідзе*

¹ С. Вольфон, *Аб пралетарскай культуры*, “Польмя” 1925, № 8, с. 80.

² А. Круталевіч, *Эвалюцыя алгебраічнай мыслі і значэнне алгебраічнага сімвалізму*, “Польмя” 1925, № 8, с. 158.

наперад, але значна павольней. Гэтая дыспрапорцыя з'яўляецца прычынай многіх бедаў чалавецтва³. Многія выдатныя мысляры, такія як Шпенглер, Артэга-і-Гасэт і іншыя, інтэрпрэтавалі стасункі паміж цывілізацыяй і культурай як драматычныя: культура стварае цывілізацыю і адначасова цывілізацыя разбурае культуру.

П. Даркевіч у артыкуле “Сучасныя мастацкія плыні і машына”, надрукаваным у часопісе “Полымя” (1927, № 8), звярнуў увагу, магчыма, на адну з самых глабальных праблем першай паловы XX стагоддзя:

Праблема, якую мы тут закранаем, мае глыбокі сэнс і значэнне для будучага, таксама, як для сучаснага. На першы погляд, якія могуць быць узаемаадносіны паміж дзвюма з'явамі, што проціпастаўляюцца ў загаложку данага артыкулу? Аднак, калі ўгледзецца глыбей, то прамысловая тэхніка, – якая будзе іншы раз называцца намі проста словам “машына”, – мела на працягу XIX ст. такі ўплыў, з якога выцякла зусім новая як тэорыя, так і практыка эканамічнай, палітычнай і культурнай ўстаноўкі... Усё XIX ст. прадстаўляла з сябе паступовы, што раз, то больш хуткі ўзрост прамысловай тэхнікі. Машына ўкаранялася ва ўсе сітавіны сацыяльнага арганізму, і бясспрэчны ўзрост прамысловай тэхнікі не абмінуў мастацтва і мастацкай прамысловасці⁴.

У сваім артыкуле Пётр Даркевіч распавядае пра мастацкія плыні Германіі, Францыі і Савецкага Саюза з пункту гледжання заяўленай на яго пачатку праблемы ўзаемаадносінаў цывілізацыі і культуры:

Неадпаведнасць у развіцці і росквіце машыны ды мастацтва да гэтага часу займае думку як на Захадзе, так і ў Савецкім Саюзе. У мастацказнаўчай літаратуры, а таксама і ў маніфэстах сучасных мастацкіх плыняў можна заўважыць два кірункі: захоплення і, з другога боку, адмоўныя адносіны да машыны. Машына пазнаецца спачатку ў сваёй дынаміцы і механічна-рытмічнай сутнасці. Ужо першае дзесяцілецце XX ст., у мастацкіх плынях кубізму і супрэматызму, паказвае, што мастакі знаходзяцца пад уплывам машыны нават у мэтодзе свае мастацкае працы⁵.

Далей аўтар цытуе заснавальніка супрэматызму Малевіча і адзначае яго захопленне машынай і поўную метафізіку машыны *аж да “рэлігійнага духу чыстага захоплення”*⁶.

³ А. В. Гулыга, *Кант сёння*, [в:] И. Кант, *Трактаты і пісьма*, Москва 1980, с. 26.

⁴ П. Даркевіч, *Сучасныя мастацкія плыні і машына*, “Полымя” 1927, № 8, с. 121.

⁵ Тамсама, с. 122.

⁶ Тамсама, с. 123.

Такім чынам, паколькі прыкметай цывілізацыі пачатку канца XIX – пачатку XX стагоддзя стала машына ў шырокім сэнсе слова, то стаўленне да машыны ў пэўным сэнсе зрабілася вызначальным і для мастацкіх рухаў. Італьянскі футурызм, усхваляючы машыну, тэхніку, вялікую прамысловасць, хуткасць і агрэсіўнасць, імкнуўся стаць выказнікам тэндэнцыі да новага, да механічнага прагрэса, да мадэрновасці індустрыяльнай цывілізацыі. Заснавальнік італьянскага футурызма Філіпа Тамаза Марынэці, бадай, упершыню ўсвядоміў, што новая тэхніка змяняе ў тым ліку і чалавечую псіхіку. Назва гэтага руха мела на ўвазе скіраванасць у будучыню і адмову ад мінулага. У 1912 годзе Ф. Т. Марынэці апублікаваў “Тэхнічны маніфэст футурыстычнай літаратуры”, дзе пісаў:

Паэты-футурысты, я вучыў вас грэбаваць бібліятэкамі і музеямі... Прыроджаная інтуіцыя – вызначальная рыса ўсіх раманцаў. Я хацеў абудзіць яе ў вас і выклікаць агіду да розума. У чалавеку засела неадольная непрыязнасць да жалезнага матора. Прымірыць іх можа толькі інтуіцыя, але не розум. Скончылася ўладаранне чалавека. Надыходзіць век тэхнікі! Але што могуць вучоныя, акрамя фізічных формул і хімічных рэакцый? А мы спачатку пазнаёмімся з тэхнікай, пасля пасябруем з ёй і падрыхтуем з’яўленне механічнага чалавека ў комплексе з запчасткамі. Мы вызвалім чалавека ад думкі аб смерці, канцавой мэты разумовай логікі⁷.

Культ машыны, абвешчаны футурыстамі, не застаўся незаўважным беларускімі аўтарамі і мыслярамі, тым больш, што Беларусь знаходзілася ў непасрэднай блізкасці да другога пасля Італіі цэнтра еўрапейскага футурызму – Расіі, дзе футурызм атрымаў шырокае распаўсюджанне і розныя формы, але меў пры гэтым і сваіх крытыкаў, такіх як Дзмітрый Меражкоўскі, што, крытыкуючы футурыстаў у артыкуле “Яшчэ крок будучага хама”, прасочвае паходжанне футурызму ад пазітывізму і сцвярджае, што футурызм ёсць пазітывізм *злёгка паднойлены, подфарбаваны, пераліцаваны*, а паколькі пазітывізм ёсць светабачанне механічнае, то і тут у футурызму і пазітывізму адзіная сутнасць – рацыянальная. Меражкоўскі называе футурызм *рабскай песняй машыне, уладарніцы свету*⁸ і, адзначаючы нярэдку

⁷ Ф. Т. Маринетти, *Технический манифест футуристической литературы*, [в:] *Называть вещи своими именами: Прогр. выступления мастеров западно-европ. лит. XX в.*, Москва 1986, с. 168.

⁸ Д. Мережковский, *Еще шаг грядущего хама*, [online], <http://merezkhovski.ru/proizved/eshe.php>, [доступ: 09.04.2017].

павярхоўнасць многіх твораў футурыстаў, заўважае: *Футурызм – індывідуалізм пераможны, індывідуалізм без трагедыі. Глыбіні быцця трагічныя. Адмова ад трагедыі – адмова ад глыбінь, сцвярджанне пляскатасці, нікчэмнасці, “лакееобразности”*⁹. Акрамя пазітывізму, асаблівае ўздзеянне на розумы футурыстаў аказалі некаторыя ідэі Ніцшэ, інтуітывізм Бэргсана, лозунгі анархістаў.

У 1925 годзе быў апублікаваны артыкул Я. Барычэўскага “Літаратурныя погляды і густ сучаснай Германіі”, дзе аўтар адзначаў: *Перад вайною Эўропа жыла як-бы адным літаратурным жыццём. Літаратурная плынь, паўсталая ў адной краіне, хутка пашырала ся ў другіх. Гэтак пашырыліся па ўсёй Эўропе паўстаўшы ў Францыі сымбалізм і паўстаўшы ў Італіі футурызм. Гэтае адзінства літаратурнага жыцця вайна парушыла, і яно яшчэ й цяпер не адноўлена*¹⁰. Спыняючыся на літаратурным жыцці Германіі, аўтар артыкула асноўную ўвагу надае экспрэсіянізму, асноўны росквіт якога прыпадаў на 1914–1924 гады, якія называюць экспрэсіянісцкім дзесяцігоддзем. Далей рух пайшоў на спад, як дарэчы і футурызм. І калі разглядаць гэтыя плыні з пункту гледжання крытыкі і апалагетыкі цывілізацыі, то яны ўяўляюць у пэўным сэнсе супрацьлеглыя падыходы.

Экспрэсіянізм узнік як адказ на бадзёрыя заклікі футурызму. Я. Барычэўскі піша:

Хоць экспрэсіянізм паўстаў у 1911 г., але ён радзіўся з пачуццём катастрафічнасці нашае эпохі, пачуццём, якое не замедзіла спраўдзіцца. Жахі сусветнай разні нікім не былі адбіты з гэткай узрушаючай сілай, як паэтамі экспрэсіянізму. Абараняемы экспрэсіянізмам унутраны свет чалавека паўстаў супраць вайны, супраць неабходнасці забіваць другіх людзей. Так пацыфізм зрабіўся адной з асноўных ідэй экспрэсіянізму¹¹.

Для свядомасці экспрэсіянізму была ў першую чаргу непрыёмальная абвешчаная футурызмам адмена «я» і прапаганда «механічнага чалавека». Пратэст экспрэсіяністаў прыводзіў да закліку да абнаўлення і барацьбы, аднак не дзеля тэхнічнага прагрэсу, і тым больш не дзеля ўмацавання нацыянальнай дзяржаўнасці, да чаго ў выніку прыйшлі італьянскія футурысты, што падтрымалі пачатак Першай сусветнай вайны, у якую Італія ўступіла ў 1915 годзе пад націскам так званых

⁹ Тамсама.

¹⁰ Я. Барычэўскі, *Літаратурныя...*, с. 111.

¹¹ Тамсама, с. 112.

“ірэдэнцістаў”, прадстаўнікоў руху за далучэнне земляў, якіх яны лічылі італьянскімі. Калі для футурызму першапачатковае значэнне мела тэхналагічнае аднаўленне свету, то для экспрэсіянізму – маральнае.

П. Даркевіч у артыкуле “Сучасныя мастацкія плыні і машына” ідзе ў некаторым сэнсе па слядах Я. Барычэўскага ў плане аналізу мастацкіх плыняў, аднак засяроджвае праблему на ўзаемадзеянні чалавека і тэхнікі, зноў жа звяртаючыся да вялікай вайны:

Ніколі сіла ды ўлада машыны над чалавекам не выяўлялася ў такой меры, як у нядаўна перажытай сусьветнай вайне. Ня было чалавека, які не перажыў-бы на сабе сам усіх жахаў, якія спараджаліся скарыстаннем машыны на вайне. Усё лепшае, што было вынайздзена ў галіне машыновай тэхнікі чалавечым розумам, было прыстасавана для знішчэння гэтага-ж розуму ў самых жудасных размерах¹².

Аўтар піша, што эстэтыка вынікшых пасля вайны мастацкіх плыняў асабліва яскрава адбівае адносіны да машыны, і дадае, што нідзе такіх адмоўных адносін да машыны не стварылася, як у эстэтычных поглядах пасляваеннай нямецкай мастацкай плыні – экспрэсіянізму, які толькі *к канцу сусветнай вайны і ў часе рэвалюцыі* раскрываецца і распаўсюджваецца не толькі ў выяўленчым мастацтве, але і ў літаратуры. Спасылаючыся на высновы нямецкага філосафа Георга Зімеля, настаўніка Яўгена Барычэўскага, Петр Даркевіч падкрэслівае, што асноўным лозунгам экспрэсіянізму з’яўляецца “Прэч ад прыроды!” у тым сэнсе, што мастацтва не павінна прыпадабняцца прыродзе. З другога боку, *жудасці вайны з удзелам машыны і катастрофа, якая надыйшла пасля вайны, ствараюць у эстэтыцы экспрэсіянізму другі лёзунг: “Век духу, замест веку машыны”*. Панаванне машыны над чалавекам выразней за ўсё выявілася ў эпоху імперыялістычнай вайны. *Чалавек стварыў машыну і зрабіўся яе нявольнікам. Творца і нявольнік у адзін і той самы час*¹³. П. Даркевіч працягвае свае развагі, аналізуючы пурызм і канструктывізм і прыходзіць да высновы, што *для росквіту мастацтва замала яшчэ эканамічнага росквіту, – для гэтага патрэбны сацыяльныя ўмовы з добра арганізаваным грамадствам*¹⁴.

Працягваючы свае развагі, П. Даркевіч непазбежна прыходзіць да вызначэння стану сучаснай яму еўрапейскай культуры і наступстваў

¹² П. Даркевіч, *Сучасныя...*, с. 123.

¹³ Тамсама, с. 124.

¹⁴ Тамсама, с. 130.

Першай сусветнай вайны: *Калі б Нямецчына перамагла ў імперыялістычнай вайне, дык магчыма, што мы бачылі б іншыя адносіны да машыны з боку мастацкіх пльняў. Такі ж самы настрой заўважаецца ў выйшаўшых кнігах О. Шпенглера, Г. Зімэля ды шэрагу іншых аб “закаце эўропэйскай культуры”, – сэнс якіх той, што эўропэйская культура ідзе да пагібелі, і ратунку ёй няма*¹⁵. Я. Барычэўскі ў артыкуле “Літаратурныя погляды і густ сучаснай Нямецчыны”, не спыняючыся спецыяльна на працы Шпенглера, адзначае, што ...*экспрэсіянізм – ужо ўчарашні дзень літаратуры і мастацтва. Падобна таму як прарочы тон Шпенглера аб захадзе Эўропы, гэтак і вера ў тое, што ратунак у экспрэсіянізме, аб якім яшчэ гэтак нядаўна друкаваліся дзсяткі кніг і брошур, цяпер выклікае ўсмешку*¹⁶.

І Я. Барычэўскі, і П. Даркевіч апелююць да адной з асноўных прац пачатку ХХ стагоддзя, у якой разглядаліся пытанні цывілізацыі – працы Освальда Шпенглера “Заняпад Еўропы” (у 1918 годзе быў апублікаваны першы том, у 1922 годзе – другі). Па меркаванні нямецкага філосафа, цывілізацыя ёсць непазбежны лёс культуры, аднак вышэйшыя кропкі ўздыму культуры і цывілізацыі не супадаюць. Культура не развіваецца бясконца, цывілізацыя – гэта пераход ад культуры, ад сузірання, ад вытворчасці каштоўнасцяў да жыцця. Шпенглер лічыў, што цывілізацыя ёсць завяршэнне любой культуры.

Відавочна, што змест працы быў вядомы беларускім інтэлектуалам, нават тым, хто не валодаў нямецкай мовай. Зборнік артыкулаў Бярдзьева, Букшпана, Сцяпуна і Франка “Освальд Шпенглер і “Заняпад Еўропы” выйшаў у 1922 годзе; 10 тысяч экзэмпляраў разыйшліся за два тыдні, а ў 1923 годзе быў выдадзены на рускай мове першы том кнігі з вялікім уступам, які крытыкаваў працу філосафа з марксісцкіх пазіцый. У артыкуле “Перадсмяротныя думкі Фаўста” са згаданага вышэй зборніка “Освальд Шпенглер і “Заняпад Еўропы” М. Бярдзьеў, які стаяў на блізкіх да нямецкага філосафа пазіцыях у дачыненні да разгледжанай апошнім тэмы, аналізаваў параўнанне лёсу Фаўста Гётэ з лёсам еўрапейскай культуры (*Фаўст на шляху сваім пераходзіць ад рэлігійнай культуры да безрэлігійнай цывілізацыі*¹⁷), а душы Фаўста – з душой Заходняй Еўропы, якое сустракаецца ў нямецкага філосафа.

¹⁵ Тамсама, с. 125.

¹⁶ Я. Барычэўскі, *Літаратурныя погляды і густ сучаснае Нямецчыны...*, с. 113.

¹⁷ Н. А. Бердяев, *Предсмертные мысли Фауста*, [в:] Бердяев Н. А., *Философия творчества, культуры и искусства*. В 2 т., Москва 1994, т. 1, с. 377.

Бярдзьеў прызнаецца, што чытаў кнігу Шпенглера з асаблівым хваляваннем, пры гэтым адзначае, што не ўсе думкі нямецкага філосафа з'яўляюцца новымі для рускай філасофіі: *Цывілізацыя па сутнасці сваёй прасякнута духоўным мяшчанствам, духоўнай буржуазнасцю. Капіталізм і сацыялізм абсалютна аднолькава заражаны гэтым духам. Пад варожасцю да Захаду многіх рускіх пісьменнікаў і мысляроў хавалася не варожасць да заходняй культуры, а варожасць да заходняй цывілізацыі*¹⁸.

У 1931 годзе была апублікавана праца Шпенглера “Чалавек і тэхніка”, у якой філосаф развіваў свае ранейшыя думкі, канцэнтруючы ўвагу на ўзаемаадносінах чалавека і машыны і крыху мяняючы акцэнт:

Каб зразумець сутнасць тэхнікі, неабходна зыходзіць не з машынай тэхнікі, прынамсі не паддавацца спакусе бачыць мэту тэхнікі ў стварэнні машын і прыладаў. Насамрэч тэхніка належыць старажытнейшым часам. Яна не з'яўляецца і нейкай гістарычнай асаблівасцю, будучы чымсьці жудасна ўсеагульным. Яна прасціраецца за межы чалавека, назад, да жыцця жывёлаў, а менавіта, усіх жывёлаў. У адрозненне ад раслінаў, да жыццёвага тыпу жывёлаў належыць свабоднае перамяшчэнне ў прасторы, адносна самаадвольнасць і незалежнасць ад усёй астатняй прыроды, а тым самым і неабходнасць сябе ёй супрацьпастаўляць, каб надзяляць свой від сэнсам, зместам, і перавагай. Значэнне тэхнікі ўстанаўліваецца толькі зыходзячы з душы¹⁹.

Шпенглер такім чынам схіляецца да першаснасці ідэі і другаснасці яе практычнай рэалізацыі:

Любая машына служыць толькі аднаму метаду і ўзнікла з яго замысла. Усе сродкі перасоўвання нарадзіліся з думкі пра язду, грэблю, хаджэнне пад ветразямі, палёце, а не з уяўлення аб вагоне ці лодцы. Сам метада з'яўляецца зброяй. Вось чаму тэхніка не з'яўляецца якой-небудзь “часткай” эканомікі, гэтаксама як эканоміка не ўяўляе з сябе самастойнай “часткі” жыцця, побач з вайной і палітыкай. Усё гэта – бакі аднаго дзейснага, змагарнага, адухоўленага жыцця²⁰.

Калі ж звярнуцца да пачатку дзейнасці “Узвышша”, то яго ўзнікненне суправаджалася дэкларацыямі, накіраванымі ў пэўным сэнсе су-

¹⁸ Тамсама, с. 385.

¹⁹ О. Шпенглер, *Человек и техника*, [online], <http://www.studfiles.ru/preview/2689960/>, [доступ: 10.04.2017].

²⁰ Тамсама.

праць еўропацэнтрычных стваральнікаў тэорыі цывілізацыі Шпенглера, Тойнбі і іншых: *Яно* («узвышанскае» беларускае мастацтва – А. Д.) павінна стаць адным з тых фактаў агульнай беларускай творчасці, які скажа ўсяму свету, што могуць утварыць работнікі і сяляне калісь прыгнечанай нацыі, які скажа, што работнікі і сяляне гэтай нацыі маюць багатую фармальную культуру, якая з культурамі іншых, раней прыгнечаных нацый ідзе на змену «закатам» розных «вялікіх Эўропаў»²¹.

Глыбокую цікавасць да праблем філасофскага характару выяўляў галоўны тэарэтык “Узвышша” Адам Бабарэка. Разважаючы аб дамінантах светапогляду чалавека (1931–1932), ён адзначаў:

Адзін вось глядзіць на свет праз мыслі, другі праз патрэбнасць. Такжа, як гэтыя, магчымы погляды на свет праз волю, пачуццё, асобнае якое-небудзь паняцце або ідэю (прыкл[адам], шчасце (Шапэнгаўэр), асалода (Мантэгаца), гора, пакута, лёс (Шпэнглер), “я”, **чалавек** (Ніцшэ), Бог (Сьпіноза), народ і інш.), што і знаходзім у асобных мысліўцаў... На даннай стадыі мы робім пераацэнку свету і бачым, як часта тое, што выдаецца людзьмі за золата, ёсць усяго толькі начышчанае сухазлоцце, фальшывае золата або толькі яго відомасць, яго мара²².

У артыкуле “Аквітызм творчасці Ул. Дубоўкі” крытык даў вызначэнне “фармальным рэальнасцям” (пад якімі можна разумець культуру) і “рэальнасцям матэрыяльнага характару” (пад якімі можна разумець цывілізацыю) у творчасці паэта, пашыраючы іх на ўвесь панятка літаратурнай творчасці. Акрамя таго, крытык падкрэсліваў: *Ажыўленне быцця праявамі прыгожага, узвышанага, вялічавага, узмоцненага словам, праявамі ідэальнага жыцця, ажыўленне жыцця самога мастацтва – вось кірунак мастацкай творчасці на гэтым пролетарскім шляху. Гэта кірунак выражэння вядомага (значыць многа трэба ведаць, адчуць і перажыць), як невядомага і – наадварот²³.*

Адам Бабарэка адчуваў і ідэалагічныя наступствы механізацыя або тэхнізацыі жыцця, калі ў нататках, датаваных 1926 годам, адзначаў:

²¹ Ад беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша», “Узвышша” 1927, № 1, с. 169.

²² А. С. Бабарэка, *Аб домінантах светагляду і праблеме абсалютнай ісціны*, [у:] Бабарэка А., *Збор твораў*. У 2 т., т. 2: Проза, паэзія, філзафія, публіцыстыка, запісныя кніжкі, дзённікі, лісты, Вільня 2011, с. 169.

²³ А. С. Бабарэка, *Аквітызм у творчасці У. Дубоўкі*, [у:] Бабарэка Адам, *Збор твораў*. У 2 т., т. 1: *Літаратурна-крытычныя працы*, Вільня 2011, с. 219.

Я ня ведаю, як цяпер пісаць і якімі словамі выражаць патрэбы. Мо' зусім і ня словамі гэта трэба рабіць, а нек іначай, скажам, дзеяй выражаць патрэбы. Сапраўды, напішы артыкуль які і папробуй там ужыць такія словы, як “дух” або “душа” ці што іншае, і твой артыкуль прапаў: свету ён ня ўбачыць у нас тут на Беларусі, асабліва яшчэ калі ты не з прававерных, хоць-бы там выражалася патрэба самая што ні на ёсць сучасная, самая што ні на ёсць пралетарская...²⁴.

А. Круталевіч напрыканцы артыкула “Эвалюцыя алгебраічнай мыслі і значэнне алгебраічнага сімвалізму” дае адказ на верагоднае пытанне ўяўнага суразмоўцы-нематэматыка, ці не з’яўляюцца *ўсе гэтыя новыя і складаныя алгебры толькі бясплоднымі фокусамі чалавечай мыслі, якія выклікаюцца інтэлектуальнымі запатрабаваннямі некаторых творчых натур?* – *Бо ад іх мы ня бачым рэзультатаў, накіраваных да здавальнення нашых фізічных патрэб*²⁵. Аўтар абараняе свабоду навуковай думкі (што ў дадзеным выпадку тоесна культуры), звяртаючыся да гісторыі матэматыкі, якая дае нам *шматлікіх прыкладаў тэорый, якіх спачатку не прымалі, а потым з поспехам прыстасоўвалі на практыцы*²⁶. Аўтар імкнецца папярэдзіць аб небяспецы, якая хаваецца ў ігнараванні развіцця “ідэальнай” культуры і звязанні яе выключна да практычных (цывілізацыйных) мэтаў.

Пройдуць гады, і, як мы бачылі на прыкладах кватэрніёнаў, бікватэрніёнаў і ўсеагульнай алгебры, – усе гэтыя новыя ідэі знойдуць сабе прыстасаванне ў тэхніцы, а хто ведае, ці ня зробіць яны яшчэ большай службы, і, як гэта ні фантастычна, – быць можа, дзякуючы іменна гэтым новым сымболям, здзейсніцца ідэя паэзіграфіі Пэано, і мы зможам выразіць усе паняцці, якімі апэруе даная навука, – адэкватна і дакладна найменшым лікам катэгорый, устанавіць для гэтых катэгорый і аперацый знакі і сымболі, і, такім чынам, зрабіць магчымым той *calculus ratiocinator*, пры помачы якога ўсялякае разважанне будзе заменена вылічэннем, аб чым марыў яшчэ Лейбніц²⁷.

Беларускія аўтары звярталіся да праблем цывілізацыі і культуры не толькі ў тэарэтычных працах. Антон Адамовіч, разглядаючы паэму “Кругі” (1927) У. Дубоўкі адзначаў:

²⁴ А. Бабарэка, *Думкі аб усім патроху*, [у:] Бабарэка Адам, *Збор твораў*. У 2 т., т. 2, с. 233.

²⁵ А. Круталевіч, *Эвалюцыя...*, с. 169.

²⁶ Тамсама.

²⁷ Тамсама, с. 170.

У трэцім “крузе” Дубоўка... малое лірычныя вобразы дзвюх савецкіх сталіц – Масквы, сталіцы ўсяго Саюзу, і Менску, сталіцы Беларусі. У Маскве прайшла яго маладосць “бежанца”-апатрыда, ён зачараваны гэтым вялікім сучасным горадам, яго радуе рокат няспынны... скрозь жыццё, электрыка, машыны... Ён хацеў бы, каб і Менск стаўся такім горадам, запраўднай сталіцай, роўнай сярод роўных, “свабодна аб’яднаных” савецкіх рэспублік і народаў. Менск, аднак, пакуль што, як і да рэвалюцыі, – правінцыйны горад, поўны сярэднявечнага броду і беднасці²⁸.

У гэтым горадзе *сцень мінулага* гаворыць:

– Вы пашырайце культуру,
стварайце паэмы,
пішыце карціны...
Мы вам з музыкай справім хаўтуры,
мы вам вянкi узложым
на дамавіны...²⁹

А. Адамовіч інтэрпрэтуе гэты ўрывак з паэмы як супрацьпастаўленне цывілізацыі і культуры з палітычнымі мэтамі: *Так Дубоўку ўяўляецца сутнасць нацыянальнай палітыкі большавікоў на яе нэпаўскім этапе як своеасаблівы падзел сфэрай уплыву: вам – “нацыяналам” – культура, літаратура, мастацтва; нам – мудрым гаспадаром – улада і эканамічная моц*³⁰. Такім чынам, у дадзеным выпадку можна сказаць, што цывілізацыя з дапамогай палітыкі падпарадкоўвае культуру.

Язэп Пушча ў артыкуле “За стыль эпохі” (1929) выкладае свае погляды на ўзаемадзеянне цывілізацыі і мастацтва (культуры), грунтоўчыся і на ідэях Шпенглера, пэўным чынам адмаўляючы іх:

Паэзія ня ёсць ізаляваны арганізм ад іншых галін мастацтва, не з’яўляецца нечым адасобленым ад агульнага стану культуры ў краіне, ад бытавога, сацыяльнага ўкладу грамады, а тым больш ад дзяржаўна-палітычнага і грамадскага жыцця ў шырокім разуменні слова. Усе гэтыя нормы знаходзяцца ва ўзаемадзеянні, уплываюць адна на другую і твораць стыль эпохі, у якім б’ецца пульс сучаснага і ўласцівага толькі гэтай эпосе генія³¹.

²⁸ А. Адамовіч, *Супраціў саветызацыі ў беларускай літаратуры (1917–1957)*, [у:] Адамовіч А., *Творы*, Нью-Ёрк 2003, с. 202.

²⁹ У. М. Дубоўка, *Кругі*, [у:] Дубоўка У. М., *На ўзвышшы: вершы, паэмы*, Мінск 2007, с. 101.

³⁰ А. Адамовіч, *Супраціў саветызацыі...*, с. 202.

³¹ Я. Пушча, *За стыль эпохі*, “Узвышша” 1929, № 1, с. 78.

У тым жа артыкуле аўтар сцвярджае: *У нас не можа быць Шпенглераўскага погляду на мастацтва, падставай для з’яўлення якога было не толькі тое, што ён буржуазны вучоны, але, мабыць, у большай ступені тое, што ён якраз вучоны Нямецчыны, якая ў імперыялістычнай вайне згубіла сваю славу магутнай еўрапейскай дзяржавы і падпала пад поўную палітычную і эканамічную залежнасць...*³² (думка, як відаць, падобная да выказанай П. Даркевічам). Аднак з чым менавіта ў падыходзе Шпенглера да культуры і мастацтва ён не згодны, аўтар не тлумачыць. Верш Язэпа Пушчы “Эўропа...”, апублікаваны раней у часопісе “Узвышша” (1927, № 2), з’яўляецца ў пэўным сэнсе мастацкім увасабленнем выкладзеных у артыкуле тэзісаў:

Эўропа душу закавала ў мэталы,
на сэрцы сталёва-халодная бронь;
гарачага сонца праменьні зматала,
электра-мігценнем акропіла скронь.
Найшла на Эўропу разгульная похаць:
пусціліся ўсе у шалёны факстрот.
Цьвярозымі быць там сягонья ня могуць, –
у поглядзе кожнага хворы настрой.

Ад роскашы цела струхнела на гніль, –
канцэрты па радыо ран не залечаць.
Ўжо ноч разаслала свой чорны дыван,
паўзе па ім звораны дух чалавечы, –
жыццёю ён аддаў сваю творчую дань...³³

Аўтар падкрэслівае відавочнасць “заяпаду” духоўнай еўрапейскай культуры ў параўнанні з матэрыяльнай (дарэчы, за гэта яго пакрытыкаваў Алесь Дудар ў артыкуле “Пад шыльдай пралетарскай культуры”, надрукаваным у часопісе “Польмя”, 1927, № 4 пад псеўданімам Тодар Глыбоцкі).

З вершам, а найперш з артыкулам Я. Пушчы, тэматычна пераклікаецца верш Т. Кляшторнага “***Ці варта сёння быць паэтам?” (1929):

Ну, як прыйсьці да пэўных рэчаў?
Мне зноўку новае пытаньне
Страшэннай згадкаю пярэчыць:
Старой культуры творчы гэній

³² Тамсама, с. 80.

³³ Я. Пушча, *Эўропа*, “Узвышша” 1927, № 2, с. 24.

Ці можа вабіць і палохаць?
Ці творца творчаму гарэньню
Павінен даць і стыль эпохі?³⁴

У паэме “Калі асядае муць” (1927) Т. Кляшторны разважае над роляй інтэлігента ў сучасным яму грамадстве, дэкларуючы, як і Я. Пушча ў сваім артыкуле, пераемнасць “новай культуры”:

Сягоння наш інтэлігент
Другога складу і натуры.
Ты паглядзі: у новы свет
Нясе ён новую культуру.
.....
Не адмаўляю я таго,
Што мы й не наша так жа прымем...
З чужых далёкіх берагоў
Мы ўсё здаровае ўспрымем.

Хіба патрэбна гаварыць,
Тут зразумеюць нават куры,
Руйнуюць толькі дзікары
Крывёй здабытую культуру³⁵.

У цэлым у паэзіі ўзвышэнскага перыяду прасочваюцца дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі – шкадаванне аб патрыярхальным свеце, у якім абсалютная большасць узвышэнцаў вырасла, і які новая цывілізацыя непазбежна разбурала, і прыманне (вітанне) тых зменаў, што хуткімі тэмпамі адбываліся ў гарадскім і сельскім асяродку, змяняючы звыклы ўклад жыцця і стасункі паміж людзьмі. Часта адбываецца супрацьпастаўленне гораду і вёскі, але не толькі. Думаецца, што сярод узвышэнцаў менавіта ў творчасці Т. Кляшторнага ўвага да індустрыяльных пераўтварэнняў і іх станоўчая ацэнка выявіліся ці не найбольш выразна. І, трэба сказаць, гэты аўтар шчыра вітае развіццё цывілізацыі і непазбежныя змены з ім звязаныя, пры гэтым, калі многія ўзвышэнцы, як справядліва заўважыла Ірына Багдановіч у сваім даследаванні “Авангард і традыцыя” супрацьпастаўляюць горад і вёску як цывілізацыю і яе адсутнасць, то ў Т. Кляшторнага будучае развіццё вёскі (верш ***Раджаўся дзень (1926) бачыцца якраз у звязку з развіццём цывілізацыі:

³⁴ Т. Кляшторны, *Сляды дарог. Выбранае*, Мінск 2003, с. 56.

³⁵ Т. Кляшторны, *Калі асядае муць*, “Узвышша” 1928, № 2, с. 89.

Калі ж, калі,
 Калі у ціш нямую
 Сталёвыя
 Засьвішчуць салаўі,
 І новы сыпеў,
 І радасьць закрасуе
 Над дываном засмучаных далін?...³⁶

У творчасці Т. Кляшторнага супрацьпастаўленне адбываецца хутчэй па лініі мінулае – сучаснасць, старая культура – новая культура. І калі ў паэме “Калі асядае муць” гаворка ідзе пра пераўтварэнні ў духоўнай культуры, то ў вершы “У вёсцы” (1927) паэт вітае ператварэнні ў культуры матэрыяльнай:

Максім, Максім...
 Часы – бы хвалі валяць...
 Заезджаных дарог
 Нам не таптаць ізноў...
 Цябе асіліў плуг,
 А сыну зь сініх даляў
 Вясна сталёвых гоніць рысакоў³⁷.

Аўтары дапаможніка “Беларуская літаратура і свет” падкрэсліваюць: *Адмовіўшыся ад павярхоўна-рамантызаванага погляду на рэвалюцыю, якую маладнякоўцы разумелі як увасабленне “лірычнага праекта”, узвышаўчы асэнсоўвалі яе ў сваіх творах найперш як духоўную з’яву, як вялікую працу мільёнаў людзей на палляпішэнню ўмоў свайго існавання і ачалавечвання ўласнай прыроды*³⁸. Таму і развіццё духоўнай беларускай культуры Т. Кляшторны звязвае з развіццём цывілізацыі (***Задыміўся імжою сыр-бор... (1927):

І пад новай жалезнай страхой,
 Дзе спляліся світальныя цені,
 Нарадзіўся Шэкспір і Талстой,
 Заспяваў беларускі Ясенін...
 .....
 Мы ідзем не плятні апяваць,
 Мы складаем паэмы машынам...³⁹

³⁶ Т. Кляшторны, *Сляды дарог...*, с. 17.

³⁷ Т. Кляшторны, *Сляды дарог...*, с. 27.

³⁸ *Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы*, Мінск 2006, с. 287.

³⁹ Т. Кляшторны, *Сляды дарог...*, с. 53.

І, такім чынам, будучыня, што паўстае з твораў Т. Кляшторнага – гэта будучыня новага храма, храма цывілізацыі (верш “Цені даўняга” (1929):

Будаваць той храм патрапім мы,
Дзе пад сонцам сінявым
Міліёны новых трактараў
Заляюць жалезны гімн⁴⁰.

У цэлым, у творчасці “ўзвышэнцаў” прасочваецца выразнае вітанне імклівага развіцця цывілізацыі, з якім звязвалася і развіццё культуры “ідэальнай” (Т. Кляшторны), выяўляецца тэндэнцыя да асэнсавання актуальных праблем сучаснасці, хоць той жа Т. Кляшторны дэклараваў у вершы “***Аб чым шумяць над возерам бярозы...” (1929): *Як разгадаць?! / А ўрэшце і не варта / Канцоў прычын няведаных шукаць. / О, не філэзаф я... і не на зорнай варце, / Каб тамніцы свету вартаваць*⁴¹. Тым не менш, літаратура, а ў дадзеным канкрэтным выпадку, паэзія зафіксавала адну з глабальных праблем філасофіі пачатку XX стагоддзя:

Тут не гуляе конніца,
Не блудзіць цемрашал.
Тут выйшлі на саборніцтва
Машына і... душа⁴².

(Т. Кляшторны, “Па слядох мінулага” (1929),
выдзелена – А. Д.)

Мы акрэслілі толькі некаторыя аспекты тэмы, якая вымагае далейшага вывучэння, але відавочна, што ўзгаданыя творы ўзвышэнцаў, як і ўвесь кантэкст беларускай літаратуры і культуры 20-х – пачатку 30-х гадоў, сведчаць не толькі аб высокім эстэтычным узроўні паэзіі і крытыкі, але і аб філасофскай насычанасці тэкстаў, імкненні да асэнсавання на беларускім нацыянальным матэрыяле самых надзённых праблем чалавечага існавання, у прыватнасці, тых няпростых стасункаў, што звязваюць цывілізацыю і культуру, і сваімі супярэчнасцямі сведчаць пра нястомнае развіццё эстэтычнай і філасофскай думкі.

⁴⁰ Тамсама с. 50.

⁴¹ Тамсама, с. 42.

⁴² Тамсама, с. 59.

ЛІТАРАТУРА

- Ад беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання «Узвышша», “Узвышша” 1927, № 1.*
- Адамовіч А., *Супраціў саветызацыі ў беларускай літаратуры (1917–1957)*, [у:] Адамовіч А., *Творы*, Нью-Ёрк 2003.
- Бабарэка А. С., *Аб домінантах сьветагляду і праблеме абсалютнай ісціны*, [у:] Бабарэка А., *Збор твораў. У 2 т., т. 2: Проза, паэзія, філязофія, публіцыстыка, запісныя кніжкі, дзённікі, лісты*, Вільня 2011.
- Бабарэка А. С., *Аквітызм у творчасці У. Дубоўкі*, [у:] Бабарэка Адам, *Збор твораў. У 2 т., т. 1: Літаратурна-крытычныя працы*, Вільня 2011.
- Бабарэка А. С., *Думкі аб усім патроху*, [у:] Бабарэка Адам, *Збор твораў. У 2 т., т. 2.*
- Барычэўскі Я., *Літаратурныя погляды і густ сучаснае Нямецчыны*, “Польмя” 1925, № 3.
- Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы*, Мінск 2006.
- Бердяев Н. А., *Предсмертные мысли Фауста*, [в:] Бердяев Н. А., *Философия творчества, культуры и искусства. В 2 т., Москва 1994, т. 1, с. 377.*
- Вольфсон С., *Аб пралетарскай культуры*, “Польмя” 1925, № 8.
- Гулыга А. В., *Кант сегодняя*, [в:] И. Кант, *Трактаты и письма*, Москва 1980.
- Даркевіч П., *Сучасныя мастацкія плыні і машына*, “Польмя” 1927, № 8.
- Дубоўка У. М., *Кругі*, [у:] Дубоўка У. М., *На ўзвышшы : вершы, паэмы*, Мінск 2007.
- Кляшторны Т., *Калі асядае муць*, “Узвышша” 1928, № 2.
- Кляшторны Т., *Сляды дарог. Выбранае*, Мінск 2003.
- Круталевіч А., *Эвалюцыя алгебраічнай мыслі і значэнне алгебраічнага сімвалізму*, “Польмя” 1925.
- Маринетти Ф. Т., *Технический манифест футуристической литературы*, [в:] *Называют вещи своими именами: Progr. выступления мастеров западно-европ. лит. XX в.*, Москва 1986.
- Мережковский Д., *Еще шаг грядущего хама*, [online], <http://merezkovski.ru/proizved/eshe.php>, [доступ: 09.04.2017].
- Пушча Я., *За стыль эпохі*, “Узвышша” 1929, № 1.
- Пушча Я., *Эўропа*, “Узвышша” 1927, № 2.
- Шпенглер О., *Человек и техника*, [online], <http://www.studfiles.ru/preview/2689960/>, [доступ: 10.04.2017].

STRESZCZENIE

KRYTYKA I APOLOGETYKA CYWILIZACJI
W BIAŁORUSKIEJ LITERATURZE LAT 20-TYCH I 30-TYCH
XX WIEKU

Porównanie cywilizacji i kultury w białoruskich pracach teoretycznych i utworach literackich okresu międzywojennego wskazało na problem rozwoju naukowo-technicznego. Autorka artykułu omawia niniejszy temat zarówno z perspektywy kontekstu filozoficznego, jak i na gruncie poszukiwań estetycznych. Mimo że nie skupia uwagi na oryginalnych teoriach białoruskich intelektualistów z początków XX wieku, podkreśla znaczenie doświadczenia innych państw w tym zakresie. Autorka wskazuje na fakt, że pierwsze dekady XX wieku białoruskiej humanistyki były świadkiem wzmożonego zainteresowania wymienioną tematyką. Wynikało to z ogólnych tendencji europejskiej filozofii i sztuki oraz z faktu, że po zwycięstwie rewolucji 1917 roku w licznych publikacjach wzywano do tworzenia kultury nowego typu. Analiza utworów literackich i tekstów kulturoznawczych J. Barychevskogo, P. Dvarkevicha, A. Babareki, T. Klyashtornogo i innych pozwoliła autorce sformułować wniosek, że kontekst białoruskiej literatury w kulturze pierwszych dekad XX wieku świadczy nie tylko o wysokim poziomie estetycznym poezji i krytyki, lecz także o dążeniu do zdefiniowania najważniejszych problemów ludzkości, zwłaszcza trudnych relacji między cywilizacją a kulturą.

Słowa kluczowe: rozwój naukowo-techniczny, cywilizacja, kultura, futurizm, ekspresjonizm, kontekst filozoficzny, białoruska poezja.

SUMMARY

CRITIQUE AND APOLOGETICS OF CIVILIZATION
IN THE BELARUSIAN LITERATURE OF THE 1920S AND 1930S

Belarusian literature of the interwar period reflected such an important issue as the interpretation of scientific and technological progress in an opposition to civilization and culture in theoretical and literary texts. This topic in the article is discussed from the point of view of both actual philosophical context and aesthetic quest. We are talking about the original theoretical development of Belarusian intellectuals of the early twentieth century as well as considerable importance and mastering of foreign experience because 1920s and 1930s witnessed an increased attention to various aspects of the topic in Belarusian humanistic space. This was due both to general tendencies in the European philosophy and art, and to the fact that after the victory of the Russian Revolution of 1917, publications of the 1920s called to create a new type of culture.

The analysis of literary and cultural texts of E. Borichevsky, P. Dvarkevich, A. Babareka, T. Klyashtorny and other authors enables to conclude that the context of Belarusian literature and culture of the 1920s and 1930s reflects not only the

high aesthetic level of poetry and criticism, but also the desire to comprehend most significant problems of human existence and complicated relations between civilization and culture.

Key words: scientific and technological progress, civilization, culture, futurism, expressionism, philosophical context, Belarusian poetry.